

O divočině, divokosti a ochraně přírody

Dilema budoucnosti

Šumavská kůrovcová „kalamita“ a několik vichřic, které způsobily velkoplošné polomy dokonce i v zdánlivě stabilních rezervacích, jako je Žofínský prales, patrně vyvolaly vlnu zájmu o divokost přírody u nás. Přínejmenším byl obnoven zájem českých ekologů o přírodní potenciál, vztahovaný vesměs k lesům. Od počátečních diskusí, zda nebo v jaké míře ozdravit lesy poškozených prvních zón národních parků, se dnes formuje taktika ponechat část lesů samovolnému vývoji, bez přímých lidských zásahů. I když dnes takové lesy netvoří ani jedno procento celkové rozlohy lesů v ČR, je to na dřívější poměry a způsob uvažování docela hodně, a navíc jde o radikální uplatnění dané koncepce, což dřív nebylo. Bezzásahovost se týká nejen jádrových zón našich čtyř národních parků, ale i poměrně izolovaných lesních rezervací, z nichž většina byla historicky nedávno intenzivně obhospodařována, jako je Doutnáč v Českém krasu.¹

Drobnými krůčky se česká ochrana přírody zřejmě posouvá jednak k důslednější péči o „středoevropskou divočinu“, jednak k rozrůžňování péče o přírodu (nemusí být všechno jen státní a centrálně řízené). Podle logiky hlavního proudu dosavadního uvažování se zájem soustředí na lesy, protože ty jsou přece těmi nejpřírodnějšími, a tedy nejpřírodnějšími částmi živého pokryvu spojených kotlin českomoravských. Už v tom je očividný paradox, na který bezprostředně poukázaly zmíněné „kalamity“; nevyhýbají se totiž ani těm nejpřírodnějším lesům, legislativně uznaným pralesům. Ještě nedávno samozřejmé koncepty se tak konečně začínají měnit, statický přístup se stává dynamickým a tak trochu nečekaně se jako cenné jeví procesy – v daném případě *divokost*. Termíny *divočina* a *divokost*² bývají nicméně běžně chápány jako synonyma téhož, totiž samotné přírody jako protikladu ke kultuře a civilizaci. Významové odlišnosti jsou však dalekosáhlé.

Divokost a divočina

Nejprve si pokusme pokud možno neutrálně charakterizovat *divokost* na příkladu lesů. Pralesy či obecněji bezzásahové lesy leží na jednom konci pomyslné škály přímých, zpravidla hospodářských zásahů do lesů. Jestliže si odmyslíme celoplošně působící vlivy,³ poskytují bezzásahové lesy největší prostor pro přírodní procesy. Lidské zásahy bývají obvykle pravidelné, a to časově i prostoro-

vě; v bezzásahových lesích tak nabývají na významu náhodné procesy, což bychom zřejmě mohli považovat za význačný prvek divokosti. Asi jen máloco se v přírodě děje zcela náhodně, ovšem předurčené trajektorie mají různou míru proměnlivosti a nejedna výchylka může náhle nabrat jiný než očekávaný kurz, nebo se od něj může odchylovat postupně. Tak nějak lze chápat podstatu přírodní divokosti.

Složitější je uchopit termín *divočina*. Ten je aktuálně žhavým pojmem v ochraně přírody na nejrůznějších úrovních. V roce 2009 se budou v Praze konat dvě významné ochrannářské konference – *European Congress of Conservation Biology* a *Conference on Wilderness and Large Natural Areas in Europe*. Zatímco první konference se soustředí zejména na ohroženou biodiverzitu (často právě spojenou s nedotčeností přírody),⁴ druhá se bude v souvislosti s českým předsednictvím zabývat divočinou v EU. Snahou zainteresovaných odborníků je etablovat téma jako ochrannářsky podstatné na evropské úrovni. Vymezit v Evropě oblasti, které považujeme za divočinu (jsou dostatečně rozlehlé, žije tam tetřev, pobíhají tam vlci a medvědi), je pouze zdánlivě technická otázka. Divočinu však nelze jednoduše definovat pomocí přírodovědných kritérií, protože jde – narozdíl od divočení – o kulturní koncept se zajímavou historií.

Od naturfilozofie k pragmatismu

V západní kultuře se přístupy k divočině historicky měnily; je hojně doloženo, jak začala být oceňována přibližně na přelomu 18. a 19. století (alespoň mezi intelektuály). Do té doby se divočina v představě lidí rovnala nehostinné, nevyužitelné pustině. Na přelo-

**RADIM
HÉDL**

MgA. Mgr. Radim Héd, Ph.D., (*1976) vystudoval geobotaniku na Přírodovědecké fakultě UK, malbu na AVU v Praze a ekologii lesa na MZLU v Brně. V Botanickém ústavu AV ČR, v. v. i., v Brně se zabývá především ekologií lesní vegetace.

1) Ještě nedávno se věřilo, že otevřená dubová „lesostep“ na Doutnáci představuje přirozeně klimaticky rozvolněný porost. Ve světle dnešního zarůstání dlouhodobě neobhospodařovaných ploch víme, že šlo o antropogenní stav udržovaný hospodařením. Ponechat cennou lesostep na Doutnáci, aby zarůstala, je analogií představy, že necháme pozvolna erodovat nedaleký hrad Karlštejn, abychom za čas viděli, jaká z něj bude pěkná zřícenina. Tato myšlenka není zcela vyloučená ani absurdní. Památková péče jako paralela k péči o přírodu se časem vyvíjela; oceňování starobylosti jako samostatné hodnoty není zcela samozřejmé.

2) V angličtině, kde existuje k tématu spousta literatury, je ekvivalentem k divočině *wilderness* a k divokosti *wildness* (a také nebývají vždy rozlišovány).

3) Zejména atmosférickou depozici průmyslem a dopravou vyprodukovaných sloučenin, které místy prakticky nevratně změnil chemismus substrátů, a tím i celý lesní ekosystém.

4) Tady se pohledy přírodovědců různí. Někteří se domnívají, že úbytek biodiverzity lze zastavit ponecháním asi 10 % lesů samovolnému vývoji. Jiní naopak považují za nevyhnutelnou obnovu tradičních poměrně intenzivních managementů, a to i v lesích, a dokonce explicitně volají po nerozšiřování pralesů. Jako botanik se v otázce biodiverzity počítám rozhodně k těm druhým, ovšem třeba mykologové by mohli více oceňovat trouchnivější dřevu, tolik typické pro bezzásahové lesy.

5) Jedno z nejlepších kritických pojednání o tom podává v americkém kontextu W. Cronon. Skalními environmentalisty ovšem bylo a je hojně odmítáno. Ustředním pojmem oceňování božské krásy přírody, ustaveným v době romantismu, je na obou stranách Atlantiku *vršenost* (anglicky *sublime*). Obdivována byla území se scenériemi „beroucími dech“ (s vodopády, skalami apod.), naproti tomu třeba mokřady došly ocenění daleko později. V Americe je druhým základním pojmem *frontier* (český ekvivalent nejspíš *pomezí*), území dosud neotrávená civilizací. V současnosti přžívá už jen jako mýtus (viz např. reklamy na cigarety s kovbojem). Nehledáme v „divočině“ našich rezervací a národních parků něco podobného iluzorního?

6) Území obou národních parků bývala pochopitelně osídlena indiánským obyvatelstvem. Vybití indiánů a koncentrace přeživších zbytků do rezervací poskytl konceptu americké divočiny značně nehumánní oprávnění.

7) Protože nebyl zpočátku důsledně omezen, postupně se tento požár (v národním parku asi největší vůbec) vymkl kontrole. Na jeho potlačení bylo postupně nasazeno 25 tisíc hasičů, což přišlo na 120 milionů amerických dolarů.

8) V Patagonské „divočině“ hořely převážně ovčí pastviny, les jen málo.

9) Pajasan zláznatý (*Ailanthus altissima*) a zlatobýl kanadský (*Solidago canadensis*) jsou jedněmi z nejběžnějších druhů naší flóry; oba pocházejí z mimoevropských oblastí a rozšířily se během posledních let.

mu 19. a 20. století už to bylo chápáno úplně obráceně. Nikoli náhodou byly během 19. století zakládány první rezervace jako území určená k ochraně přírodní krásy coby výsledku Boží tvořivosti, tedy s veskrze transcendentními pohnutkami.⁵ Iniciativou hraběte J. F. A. Buquoye byly v atmosféře romantismu a goethovské naturfilozofie založeny 28. srpna 1838 jedny z vůbec prvních pralesních rezervací: Žofín a Hojná Voda. V druhé polovině 19. století byly ustaveny Yosemiteký (1864) a Yellowstoneký (1872) národní park. Cílem bylo ochránit vršenost, civilizaci nezkaženou⁶ krásu přírody.

Málokterý ideál však trvá věčně, a když většina Yellowstonekého národního parku lehla v létě 1988 požárem,⁷ vyvolalo to zuřivé diskuse o tom, zda dále považovat území parku za striktně bezzášahovou divočinu, popř. jaký typ intervencí v případě budoucích, čas od času se opakujících požárů zvolit. Podobně reakce na nedávný požár v Národním parku Torres del Paine v chilské Patagonii v roce 2005 pěkně ukázaly, že chilský stejně jako český kulturní koncept divočiny je příroda bez člověka, kde se od věků nic zvlášť rušivého neděje. A když se to stane, je naší povinností vrátit přírodu do původního stavu, zde konkrétně zalesňováním.⁸ Paralely s Národním parkem Šumava jsou zřejmé.

Divočina je tedy důležitým kulturním konceptem, jehož původně transcendentní význam se časem posunul a dnes vnímáme divočinu jako území historicky v zásadě nedotčené člověkem. Existuje ale vůbec něco takového? V podmínkách střední Evropy určitě ne! Navíc se patrně nacházíme v přelomovém období, kdy tradiční venkovské pečování o krajinu (v němž se zřejmě mísily nesenimentální pragmatismus a vazba k rodné hroudě) fakticky pozbylo na významu (viz Vesmír 83, 398, 2004/7; 83, 461, 2004/8).

Staré představy bychom měli nechat umřít

Představu o divočině jako člověkem nedotčeném území bychom měli nechat v klidu umřít.

Důležité je uvědomit si kontext pojmu, jinak hýčkáme naivní představu. Ta totiž nehledá souvislosti přítomného stavu, protože se jaksi automaticky rozumí, že minulý stav nebyl jiný a ani budoucí jiný nebude, pokud se zvenčí nezasáhne. Divočina = stabilita, neměnnost. Uvážlivější historizující pohled zase hledá minulý ideál, k němuž se přiřazují jeho skutečné či domnělé současné paralely, které jej tak zpětně definují. Klasický důkaz kruhem. Nebo se pouze zkoumá minulost přírody, bez nároků na její zázračné pokračování do věků přítomných a budoucích. Co si z toho vybrat? Smysl má kritické zkoumání historických souvislostí kvůli pochopení současného stavu, aniž však klademe nějaké zdánlivě samozřejmé požadavky na to, jak by se měla chovat a vypadat budoucnost.

Jako rozumné východisko se jeví definovat divočinu pomocí *divokosti*. Ta klade důraz na samotný přírodní proces, právě působící a do budoucna téměř nepředvídatelný. Divocilami v tomto smyslu je cokoli, co vzniklo silami přírody a co není pod lidskou kontrolou; tedy nejen les někde v horách, ale i městský brownfield samovolně zarůstající pajasem a zlatobýlem kanadským.⁹ Pokud má být cílem ochrany divokost, je třeba připustit ji i mimo úředně uznané rezervace. Kromě toho chránit divokost *jen* v údajných pralesích je nesmyslně omezené. Spontaneita přírody se projevuje zvlášť bujně na člověkem silně ovlivněných, a poté opuštěných stanovištích. Nejnápadněji v lomech, kde divočení je nejsmyslnějším způsobem „obnovy“ přírody. Mimořádně zajímavé jsou plochy procházející sukcesí jak uvnitř, tak na okrajích velkých měst. Cenná jsou vojenská cvičiště; v některých za padesát let nehospoďaření vznikla džungle rozkládající se na desítkách čtverečních kilometrů. Toto všechno jsou příklady „nové divočiny“, definované divokostí, nikoli nedotčeností. Nedají se zaštitit současnými typy ochrany – kdybychom je zakonzervovali, zajdou na úbytě. Je to jako graffiti přenesené do galerie. Spontaneita přírody je i v pajasanech samovolně vyrážejících ze zdi dvorku někde v Praze na Žižkově či v Brně na Cejlu – stejně jako v mnohých národních přírodních rezervacích. O tuto „nevznešenou“ podobu divočení musíme naše chápání divokosti nevyhnutelně rozšířit.

Divokost jsou také invaze

Neustále probíhajícím procesem jsou šíření druhů na nová území. Stará společenstva mizejí nebo se stávají reliktními, ustavují se nová společenstva. Zásadní roli v tom dnes hraje člověk, s jehož činností souvisí dosud asi nebyvalá rychlost usazování cizích druhů, děj souhrnně označovaný jako biologické invaze. Pro ochranu přírody je to noční můra, některé zvláště agresivní druhy jsou totiž schopny během několika málo desetiletí zcela změnit charakter „domácích“ ekosystémů, popřípadě způsobit jejich úplný kolaps.

Pokud by však byla novým konceptem divočiny neomezená divokost bez lidských intervencí, musíme v územích deklarovaných

K DALŠÍMU ČTENÍ

Cronon W.: The Trouble with Wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature, in: Cronon W. (ed.): Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature, W. W. Norton & Co., New York 1995

Čížek L., Konvička M.: Nenechte to zarůst. Pralesy ohrožují biodiverzitu, do naší krajiny nepatří, Respekt 2007/31, s. 27

Franke M. A.: Yellowstone in the Afterglow. Lessons from the Fires, Yellowstone Center for Resources, Mammoth Hot Springs 2000, Wyoming

Hédli R., Filipová L.: Příliš ohnivé zprávy. Co opravdu způsobil požár v chilském národním parku, Respekt 2005/22, s. 20

Hruška J.: Pomalá cesta k novým pralesům, Živa 56, LXV, 2008/5

Konvička M., Čížek L., Beneš J.: Ohrožený hmyz nížinných lesů, Sagittaria, Olomouc 2004

Martin V. G., Kormos C. F., Zunino F., Meyer T., Doerner U., Aykroyd T.: Wilderness Momentum in Europe, International Journal of Wilderness 14, 34–43, 2008

Riegl A. (ed. I. Hlobil): Moderní památková péče, Národní památkový ústav, Praha 2003

<http://aktualne.centrum.cz/domaci/zivot-v-cesku/clanek.phtml?id=621126>

<http://www.silvarium.cz/content/view/full/13829/24/>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Yellowstone>

<http://www.eccb2009.org/>

<http://www.wildeurope.org/>

Divočina

ve světle paleoekologických poznatků

Za co vlastně může člověk?

Článek Radima Hédla „O divočině, divokosti a ochraně přírody“ je jedním z příspěvků, které přináší vlna zvýšeného zájmu o ochranu dnes tolik ohrožené evropské přírody. U nás se tento zájem promítá především do nekonečných diskusí o ochranných opatřeních v Národním parku Šumava i do mnoha dalších střetů obdobného rázu. Jednou z kardinálních otázek je problém, do jaké míry chráníme v I. zónách národních parků nebo národních přírodních rezervací neporušenou původní přírodu – divočinu.

Pod tímto pojmem si obvykle představujeme ekosystémy, které nebyly nebo nejsou ovlivňovány člověkem. Jenže člověk je součástí naší přírody již statisíce let, čímž se zmíněný problém značně komplikuje. Nabízí se však celkem jednoduché řešení, dané postavením člověka v souboru ekosystémů: pokud se člověk pouze živí lovem a sběrem toho, co mu příroda v určitém prostoru sama poskytuje, z ekologického hlediska se neliší od smečky vlků, stáda turů nebo rudlu divočáků, kteří obývají a obdobným způsobem využívají tentýž prostor. Jakmile však člověk počne své prostředí přetvářet například tím, že původní les nebo step změní na pole, kde pěstuje různé plodiny (obvykle cizího původu), nebo na pastviny, kde chová domestikované býložravce, stává se silou ovlivňující (v různé míře) přírodu k svému prospěchu.

To během dlouhodobého vývoje vedlo až k dnešnímu stavu, kdy jsou celé krajiny změněny natolik, že se z nich původní ekosystémy zcela vytratily. V Evropě se dopad těchto přeměn mění od místa k místu, ale opravdu neporušenou divočinu již nenajdeme ani v nejvyhlášenějších národních parcích, neboť tam přinejmenším chybí významná zoologická

složka – dnes již vyhubení velcí býložravci jako tur a divoký kůň, nehledě k mnoha dalším živočichům a rostlinám, které sice ještě někde dožívají, ale už jen jako vzácné relikty. Z toho je zřejmé, že i v zóně národního parku nebo národní přírodní rezervace se budeme vždy muset spokojit jen s určitým kompromisem.

Rozhodnout, jaký bude cíl ochranné péče, ovšem nebývá jednoduché, neboť správné řešení by mělo vycházet jak z poznání dlouhodobého vývoje daného objektu, tak z podchycení všech stanovištních činitelů, které v místě působí. Předpokládá to získat patřičné doklady z minulosti a zároveň sledovat změny stavu spontánně probíhající v současnosti. V té souvislosti vyčleňuje státní ochrana přírody bezzásahové plochy, kde lze takové údaje získat a zkoumat. Jednou z nich je i komplex Doutnáče v CHKO Český kras, který R. Hédl uvádí jako příklad vzniku otevřené plochy uvnitř lesních porostů v důsledku někdejšího obhospodařování. Jak se ale jeví vznik této enklávy ve světle zmíněných požadavků?

Předem je třeba zdůraznit, že postglaciální vývoj biocenóz Českého krasu je dobře znám na základě nejméně 60 biostratigraficky vyhodnocených vrstevních sledů, v mnoha případech souvisejících s pravěkým osídlením. V pravěku lidé tento vývoj ovlivňovali od příchodu prvních neolitických rolníků v druhé polovině 6. tisíciletí př. Kr., tedy zhruba po dvě třetiny trvání holocénu, od chvíle, kdy zde již nastal plný rozmach zapojených stinných lesů. Zbývající otevřené a polootevřené plochy tehdy rychle ustupovaly lesu s výjimkou stanovišť podmiňujících existenci krasových stepí, které jsou do značné míry spjaté s horninovým prostředím. A to není jen chemicky jednostranný vápencový podklad, ale i jeho úložné poměry a poloha v terénu, jak je tomu právě v případě stepi na Doutnáči. Ta se zde – na rozdíl od skalnatých srázů sousední Velké hory – váže na mírnější svah bez skalních útvarů, kde se přesto nevyvinula hlubší půda. Jeho sklon je totiž zhruba stejný se sklonem lavic masivních vápenců, na nichž se půda jen těžce vytváří a udržuje. Působí tam totiž intenzivní splach i mno-

honásobné střídavé rozmrzání v zimním období, kdy svah kvůli jižní orientaci nebývá chráněn sněhovou pokrývkou. Proto jedině zde v tomto prostoru nacházíme mělkou moderovou rendzinu.¹

Krom toho je nutno vzít v úvahu, že ještě před možným zásahem člověka (odlesněním a pastvou domácích zvířat) zde trvale působila pastva velkých býložravců, jako jsou tur, kůň a patrně i osel, jelen a další. Zásah pastvy domácích zvířat je možný, nikoliv však nutný, jak dokazuje existence přirozeného bezlesí – tzv. pleší – na sousedním Křivoklátsku, kam pravěké osídlení nezasáhlo a kde i dnes stačí zvěř udržovat uprostřed moře lesů volné plochy.

Český kras je nicméně především lesním územím, ovšem zároveň má plně vyvinutý krasový ekofenomén v teplém a srážkově značně suchém podnebí (500 mm ročního průměru). To umožňuje existenci enkláv krasových stepí, doloženou i fosilními nálezy příslušné fauny. Ovšem zároveň jde i o starosídelní oblast, kde působili lidé řady kultur od neolitu až po středověk. Jejich činnost se prolínala s přírodním vývojem. Díky tomu se zde nikdy nevyvinul charakteristický středoevropský prales jako třeba na sousedním Křivoklátsku.

Přitom nesmíme opomenout, že jde o zcela jiný typ pralesů, než známe z našich pohraničních hor. Dnešní výmladkově obhospodařované dubohabřiny jsou podle svědectví fosilních nálezů produktem až velmi nedávné doby. Otevřeným problémem zatím zůstávají světlé krasové dřino-šipákové porosty (buše), zařazené do jednotky perialpidských bazofilních teplomilných doubrav,² které zde nepochybně existovaly od staršího, tj. předneolitického holocénu a o jejichž postglaciálním vývoji, zejména s ohledem na způsob obhospodařování, lze dosud diskutovat.

RNDr. Vojen Ložek, DrSc., (*1925) vystudoval geologii na Přírodovědecké fakultě UK v Praze. V Geologickém ústavu AV ČR, v. v. i., se zabývá geologií kvartéru. Věnuje se též malakozoologii.

1) Tzn. vápenatou půdu s chudším obsahem fauny.

2) Perialpidské bazofilní teplomilné doubravy – světlé lesy, v suchších oblastech s šipákem (*Quercus pubescens*), v klimaticky vlhčích oblastech také s dubem zimním (*Quercus petraea*). Bohatě je vyvinuto keřové patro. Duby bývají nižší, zatímco keře na porostních světlinách dosahují někdy až výšky stromového patra. Bylinné patro je druhově bohaté.

jako bezzásahová připustit biologické invaze. Anebo nepřipustit, ale to už znamená kvalitativní rozdíl, něco jako polotučné krabicové mléko místo čerstvé nadojeného. Střetávají se zde dvě koncepce: na jednu stranu je třeba invazím zabránit, protože vytlačují

domácí druhy, na druhou stranu potřebujeme samovolný vývoj – včetně invazí. Budme však důslední a tam, kde skutečně chceme nechat běžet přírodní procesy, se vyvarujeme jakýchkoli zásahů. Jinak bude divočina stále spíše výsledkem našich představ o ní. ☞